

Sterke Juristen voor een Kwetsbare Samenleving

STERKE JURISTEN VOOR EEN KWETSBARE SAMENLEVING

*Rede uitgesproken bij de aanvaarding van
het ambt van hoogleraar Ontwikkeling van
Juridisch Onderwijs aan de Universiteit
Maastricht op vrijdag 5 december 2025 door*

mr. dr. Sjoerd J.F.J. Claessens LL.M.

Omslagontwerp: Nick van Silfhout, Den Haag
Opmaak binnenwerk: Crius Group, Hulshout

© 2025 Sjoerd Claessens | WJS uitgevers

Behoudens de in of krachtens de Auteurswet gestelde uitzonderingen mag niets uit deze uitgave worden verveelvoudigd, opgeslagen in een geautomatiseerd gegevensbestand, of openbaar gemaakt, in enige vorm of op enige wijze, hetzij elektronisch, mechanisch, door fotokopieën, opnamen of enige ander manier, zonder voorafgaande schriftelijke toestemming van de uitgever.

Voor zover het maken van reprografische verveelvoudigingen uit deze uitgave is toegestaan op grond van artikel 16h Auteurswet dient men de daarvoor wettelijk verschuldigde vergoedingen te voldoen aan de Stichting Reprorecht (Postbus 3051, 2130 KB Hoofddorp, www.reprorecht.nl). Voor het overnemen van (een) gedeelte(n) uit deze uitgave in bloemlezingen, readers en andere compilatiewerken (art. 16 Auteurswet) kan men zich wenden tot de Stichting PRO (Stichting Publicatie- en Reproductierechten Organisatie, Postbus 3060, 2130 KB Hoofddorp, www.stichting-pro.nl).

No part of this book may be reproduced in any form, by print, photoprint, microfilm or any other means without written permission from the publisher.

ISBN 978-94-93458-43-7
NUR 820

wjs-uitgevers.nl

STERKE JURISTEN VOOR EEN KWETSBARE SAMENLEVING

Meneer de pro-rector, studenten, collega's, vrienden en familie,

'Wat doen juristen eigenlijk?' Het was de zomer van 1997, op een archeologische opgraving vlak voor de muren van Ieper.¹ De vraag werd aan mij gesteld door de rector van mijn oude middelbare school, Wil Lippits, die zelf scheikundige van opleiding was. Hoewel ik op dat moment op het punt stond om aan mijn vierde en laatste jaar van de European Law School te beginnen kon ik haar niet van repliek dienen. 'Hoe bedoel je?', was mijn niet al te sterke tegenvraag. 'Nou, scheikundigen meten en onderzoeken dingen in een laboratorium, en daar publiceren we dan over, maar wat doen juristen dan?' Ik moest haar het antwoord schuldig blijven, en het is een vraag die me eigenlijk nog steeds bezighoudt.

Nu – bijna 30 jaar later – zal ik pogen een antwoord te geven op deze vraag, en dan in het bijzonder toegespitst op de vraag hoe juristen opgeleid zouden moeten worden.

Ik realiseer me terdege dat mijn leeropdracht mij niet toestaat om me in te graven in een van de haarvaten van de juridische discipline. Ik spreek vanmiddag over onderwerpen waar veel mensen die toehoren een idee, en vast ook – we zijn en blijven immers juristen – een uitgesproken mening over zullen hebben. Wetenschappers zijn van nature nieuwsgierige twijfelaars, ze willen weten hoe dingen in elkaar steken, wat ervoor zorgt dat zaken werken – of niet werken, en wat ze moeten doen om dat te beïnvloeden en te verbeteren. Het is ook langs die weg – met nieuwsgierigheid en met een open blik vol twijfeling dat ik vanmiddag het juridisch onderwijs wil beschouwen. Ik doe dat uit drie verschillende invalshoeken. Allereerst *wat* zouden we juristen moeten leren, vervolgens *hoe* we ze dat zouden moeten aanleren, en tenslotte door *wie* dat zou moeten gebeuren.

Wat moeten we juristen leren?

Deze vraag lijkt een retorische, en het voor de hand liggende antwoord lijkt daarom voor zichzelf te spreken: 'het recht natuurlijk'. Maar wat betekent dat dan effectief? Als je naar min of meer traditionele, nationaal georiënteerde opleidingen kijkt, dan zie je dat deze opleidingen nauw verbonden zijn met de arbeidsmarkt waarin juristen na hun studie terecht komen. Juristen komen in allerlei beroepen terecht, maar daarbij trek-

¹ M. Dewilde en F. Wyffels, *Sint-Michiels, een verdwenen middeleeuwse voorstad van Ieper. Een archeologische buitenkans!* In: Werkgroep Archeologie Philips van Horne, *Graven! 25 jaar Werkgroep Archeologie Philips van Horne*, 2001, pp. 99-107.

ken drie beroepen – de gereguleerde beroepen, te weten rechter, officier van justitie en advocaat bijzondere aandacht. Deze drie beroepen² bevinden zich alle drie in dezelfde hoek, namelijk de hoek waar regels geïnterpreteerd moeten worden om ze toe te passen op concrete gevallen; advocaten en officieren doen dat vanuit een meer subjectieve invalshoek, rechters worden geacht in de hun voorliggende zaak een objectief oordeel te vellen. Voor de kant die het recht maakt – de wetgever en diens ondersteuning – gelden geen beroepseisen, al zal het lastig zijn om wetgevingsjurist te worden als je geen jurist bent.

Samenlevingen organiseren zich door middel van regels en voorschriften. De maatschappij heeft dus behoefte aan deskundige professionals die met deze regels aan de slag kunnen. Die premisse pleit vervolgens voor opleidingen waarin die toekomstige professionals die regels, en de systemen waarin die regels functioneren aangeleerd krijgen. De moderne samenleving is echter inmiddels dermate gereguleerd dat je aan drie volledige vierjarige rechtenopleidingen nog niet genoeg zou hebben om het recht dat alleen in Nederland vandaag de dag geldt alleen maar de revue te laten passeren. Om de professionals te kunnen worden die zij moeten worden, hebben juristen dus kennis en kunde van het recht nodig zoals dat op dat moment geldt in een samenleving – ambachtslui van het recht als het ware.

Vanuit deze optiek op juristen en hun opleiding is het dus logisch dat de opleiding van juristen zich ook sterk concentreert op het op dat moment geldende recht. Een verdere implicatie van deze focus is ook dat niet alleen de opleiding – maar de rechtswetenschap als geheel – ten dienste staat van de rechtspraktijk. Met andere woorden: juristen zijn ambachtslui in het recht zoals dat op dat moment geldt, en houden op die manier het recht draaiende, waarbij zij die academici worden zorgen voor de nodige input – naast de input van regelgevers en rechters – voor de verdere ontwikkeling van het recht. Juristen als dienaren van het recht en het recht als gereedschap. Deze focus leidt ook tot het feit dat de praktijk invloed uitoefent op wat juristen moeten kennen en kunnen.³ In Nederland manifesteert die invloed zich niet alleen in gezonde kruisbestuiving tussen praktijk en opleiding door bijvoorbeeld deeltijdaanstellingen van advocaten bij de faculteiten, en academici als rechters-plaatsvervanger bijvoorbeeld, maar ook in harde papieren afspraken over hoeveel van welk rechtsgebied er waar in de opleiding gestopt moet worden.⁴

Juristen als dienaren van het recht, en de discipline dienstig aan de praktijk. Het zal niet verbazingwekkend zijn voor mensen die mij kennen, dat ik moeite heb met die conclusie. Naar mijn mening is deze benadering te een-dimensioneel en onderschat deze insteek zowel de kwetsbaarheid van samenlevingen waarin het recht opereert en de rol van het recht als sturend instrument om die samenlevingen tegen de daarbuiten op de loer liggende tirannie te beschermen. Juristen zouden moeten worden opgeleid in het

² Er zijn meer gereguleerde juridische beroepen, zoals deurwaarder en notaris, maar ik beperk me hier tot de drie genoemde beroepen.

³ Zie bijvoorbeeld: M. Ahmann, *Civil effect: nut en noodzaak*, in: NJV, *Herijking van de juridische opleidingen*, NJV-preadviezen, 2018, via njv.nl, laatst gezien 23 september 2025.

⁴ Het convenant inzake het civiel effect. Via www.advocatenorde.nl, laatst gezien 19 september 2025.

volle besef van die kwetsbaarheid en de rol die het recht daarin als beschermingselement kan en moet spelen. Sterker nog, volgens mij zou dat het *Leitmotiv* van juridische opleidingen moeten zijn.

Even terug naar 1997. Eerst naar Ieper. We groeven daar naar de buitenmuurse St. Michielswijk, waar ambachten werden bedreven die je als steenrijke middeleeuwse stad niet binnen je muren wilde hebben, leerlooien bijvoorbeeld, en die in 1383 bij het beleg van Ieper door Engelse en Gentse troepen vernietigd werd.⁵ Maar het was een andere – veel meer recente oorlog – die als een donkere wolk boven die opgraving hing: *the war to end all wars* of de *letzter frische Krieg* – de Eerste Wereldoorlog. De kruising aan de Rijsselse poort – waar we groeven – stond destijds bekend als ‘*shrapnel corner*’. Hoewel je al snel wende aan bommen en granaten (de meeste kunnen geen kwaad, dat is kunstmest na 80 jaar, alleen als ze beginnen te sissen moet je rennen want dan was het gifgas) zou het eventueel vinden van een stoffelijk overschot van een gesneuvelde soldaat het einde van de opgraving betekenen. Dat is in de drie jaar dat we daar groeven – gelukkig – nooit gebeurd. De bodem rond Ieper is namelijk ook buiten de talloze – met name Engelse – begraafplaatsen de laatste rustplaats van tienduizenden jonge mannen, ongeveer de leeftijd van een gemiddelde rechtenstudent – die gewoonweg nooit gevonden zijn. Alleen al op de Menenpoort – waar tot op de dag van vandaag elke dag om 20.00 uur ter herdenking de *last post* wordt geblazen – staan meer dan 54.000 namen van vermisten⁶ – ‘*a whole generation, butchered and damned*’.⁷ Toen deze slachtpartij losbarstte in 1914 was het voeren van oorlog volkomen legaal. Vier jaar later verschoof het recht en vond men, dat een dergelijke abominatie waarvan de sporen tot op de dag van zichtbaar zijn nooit meer plaats zou mogen vinden, en eigenlijk ook nooit had plaats mogen vinden. Door middel van het recht werd via de Volkenbond een blokkade opgeworpen om proberen te zorgen dat dit niet meer zou kunnen gebeuren, en is het een voorbeeld van de sturende functie van het recht om samenlevingen tegen chaos en tirannie te beschermen.

In datzelfde jaar 1997 hoorde ik van mijn latere *Doktormutter* Hildegard Schneider een opmerking die me altijd is bijgebleven en die het bovenstaande mooi kadert. Hildegard, die in de Statenzaal van het Oud Gouvernement in Maastricht gepassioneerd aan het eerste groepje proefkonijnen in de nog gloednieuwe European Law School materieel Europees recht probeerde aan te leren, maakte duidelijk dat juristen *the Guardians of the Rule of Law* zijn. Juristen als hoeders van het recht en niet – alleen – haar dienaren.

⁵ M. Dewilde en F. Wyffels, *Sint-Michiels, een verdwenen middeleeuwse voorstad van Ieper. Een archeologische buitenkans!* In: Werkgroep Archeologie Philips van Horne, *Graven! 25 jaar Werkgroep Archeologie Philips van Horne*, 2001, pp. 99-107.

⁶ De Menenpoort bevat de namen van vermisten uit de periode 1914 – augustus 1917. Zie: <https://www.cwgc.org/visit-us/find-cemeteries-memorials/cemetery-details/91800/ypres-menin-gate-memorial/>, laatst gezien 23 september 2025. De overige vermisten – uit de periode augustus 1917 tot en met november 1918 (inclusief de derde slag om Ieper (ook wel bekend als de slag om Passchendaele)) staan op een muur op Tyne Cot Cemetery; dat zijn er nog eens 35.000. Zie: <https://www.cwgc.org/visit-us/find-cemeteries-memorials/cemetery-details/53300/tyne-cot-cemetery/>, laatst gezien 23 september 2025. In totaal bijna 90.000 vermisten, alleen al in de omgeving van Ieper.

⁷ Eric Bogle, *Green fields of France* (No man's land). Zie: [https://en.wikipedia.org/wiki/No_Man%27s_Land_\(Eric_Bogle_song\)](https://en.wikipedia.org/wiki/No_Man%27s_Land_(Eric_Bogle_song)), laatst gezien 4 september 2025.

Hoewel we het er nooit specifiek over hebben gehad, denk ik achteraf gezien, dat een dergelijk inzicht na een nog grotere oorlog eigenlijk logisch was. In tegenstelling tot Nederland, dat het na de Tweede Wereldoorlog deed voorkomen dat het 'slechts' in het reine moest komen met een bezetting,⁸ was de wond voor Duitsland onmetelijk veel dieper. De opkomst van het nazisme⁹ had duidelijk laten zien dat de door een rechtsstaat opgetuigde structuren niet afdoende zijn om tegen tirannie te beschermen. Die wond omvatte ook expliciet de juristen.¹⁰ Het mag dus niet tot verbazing leiden dat het in het naoorlogse Duitse systeem normaal is dat de rechtsstaat – bijvoorbeeld door het systeem van de *Verfassungbeschwerden*¹¹ – tegen diens belangrijkste schepper (de wetgever) diens belangrijkste uitvoerder (het bestuur) en diens belangrijkste uitlegger (de rechter) beschermd kan worden. De naoorlogse waarborgen als reactie op het nazisme is overigens maar een – recent – voorbeeld. Waarborgen neergelegd en gegarandeerd door het recht om datzelfde recht te beschermen zijn vaak een reactie op tirannie, zoals bijvoorbeeld na de Amerikaanse en Franse revolutie in de achttiende eeuw.

Wie denkt dat we die periodes inmiddels achter ons hebben gelaten en dat we zijn geëvolueerd naar een niveau waarbij de regels van de rechtsstaat inmiddels een volwaardige en ondoordringbare barrière hebben opgeworpen tegen de tirannie, hoeft maar naar de Verenigde Staten te kijken waar het Montesquieuiaanse ideaal van de '*checks and balances*'

⁸ Zie E. Hirsch Ballin, *Waakzaam burgerschap. Vertrouwen in democratie en rechtsstaat herwinnen*, Querido Facto, 2022, pp. 30-31 waar hij aangeeft dat de bezetting gezien werd als kwaad dat van buitenaf kwam. Het feit dat dat zeker niet het geval was blijkt wel uit de ophef omtrent de openbaarmaking van het Centraal Archief Bijzondere Rechtspleging, die laat zien dat de wond van de betrokkenheid van Nederlanders bij de gruwelen van de Tweede Wereldoorlog verre van geheeld is. Zie puur als illustratie bijvoorbeeld: NOS Nieuws, *Ook in Tweede Kamer boosheid om oorlogsarchief: 'Mijn opa had onderduikers'*, 14 januari 2025, <https://nos.nl/artikel/2551772-ook-in-tweede-kamer-boosheid-om-oorlogsarchief-mijn-opa-had-onderduikers>, laatst gezien 19 september 2025.

⁹ Zie daarover bijvoorbeeld H. Ahrendt, *Totalitarisme*, Boom, Amsterdam 2017 (een Nederlandse vertaling die met name deel III van Ahrendt's originele werk *The Origins of Totalitarianism* uit 1951 omvat).

¹⁰ Het beeld dat de leidende klasse – (net) onder de kopstukken – van de SS en de SD met name uit gepromoveerde juristen bestond die waren opgeleid in een strak positivistisch patroon is wijdverbreid. Zie met name H. Höhne, *Der Orden unter dem Totenkopf; Die Geschichte der SS*, Bertelsmann Verlag, München, 1984., pp. 196 – 197. Serieus historisch onderzoek naar de leidersklasse binnen de SD nuanceert dat beeld. Zie: M. Wildt, *Generation des Unbedingten, Das Führungskorps des Reichssicherheitshauptamtes*, Hamburger Edition, Hamburg 2002. Wildt toont aan dat er naast juristen ook anderen betrokken waren. Ook de boude beweringen over rechtspositivisme zijn inmiddels ontkracht. Zie daarover ook: T. Mertens, *Klassiekers democratische rechtsstaat #10: Radbruch en de rechtsstaat*, 22 juli 2021, <https://www.nederlandrechtstaat.nl/10-radbruch-en-de-rechtsstaat/>, laatst gezien 19 september 2025. In Nederland is dergelijk onderzoek naar de rol van juristen ook wel gedaan, maar staat het minder in de spotlight van de discussie over de Tweede Wereldoorlog. Zie bijvoorbeeld: M. Lenaerts, *Erst kommt das Fressen, dann kommt die Moral? De academicus als moreel kompas en de waarde van rechtshistorisch onderzoek*, in: B. van Hofstraeten et al (reds.), *Ten definitieven recht doende... Louis Berkoens Amicorum*, LGOG, Maastricht 2018, pp. 172-183; J. Meihuizen, *Smalle marges. De Nederlandse advocatuur in de Tweede Wereldoorlog*, Boom, Amsterdam, 2010; J. Michielsens, *The 'Nazification' and 'Denazification' of the Courts in Belgium, Luxembourg and the Netherlands*, Universitaire Pers Maastricht, Maastricht, 2004; M. Verburg, *Geschiedenis van het Ministerie van Justitie 1940-1945, Een departement in oorlogstijd*, Boom, Amsterdam, 2016 en D. Venema, *Rechters in oorlogstijd. De confrontatie van de Nederlandse rechterlijke macht met nationaal-socialisme en bezetting*, Boom juridische uitgevers, Den Haag, 2007.

¹¹ Artikel 94 van de Duitse Grondwet.

met rasse schreden wordt ondergraven en een van de oudste moderne democratieën aan het wankelen wordt gebracht.¹² Ook hier in Nederland zijn onder invloed van de jacht op politiek en electoraal gewin de eerste scheuren in het onwandelbaar geachte fundament van de rechtsstaat al zichtbaar.^{13,14}

Naar mijn stellige overtuiging spelen juristen een belangrijke rol in het vormgeven en in stand houden van de juridische waterkeringen¹⁵ die de samenleving behoeden voor tirannie, en moeten dus wij geen dienaren, maar eerst en vooral hoeders van het recht opleiden die constant doordrongen zijn van de kwetsbaarheid van het systeem. Collega Sillen citeerde in zijn oratie¹⁶ niet heel lang geleden een van zijn leermeesters, Kortmann, die ooit zei: ‘tegen schoften is geen enkele grondwet bestand’.¹⁷ Naar mijn mening zouden juristen een belangrijke verdedigingslinie tegen die schoften moeten zijn. Daartoe zouden we ze moeten opleiden.¹⁸

¹² Op het oog op basis van wat is neergelegd in het zogenaamde project 2025. Op internet staat een tracker die bijhoudt wat van project 2025 inmiddels geïmplementeerd is. Zie: <https://www.project2025.observer/en>, laatst gezien 19 september 2025.

¹³ Zie het jaarverslag van de Raad van State 2024, *De waarde van democratie*, p. 13 via www.raadvanstate.nl, laatst gezien 19 september 2025.

¹⁴ Ook in de popcultuur is de kwetsbaarheid van een rechtsstaat tegen tirannie een geliefd thema. De hele Star Wars saga – die inmiddels bestaat uit 3 trilogieën van films, twee losse films en talloze series en videospellen, staat in het teken van het verval in tirannie en het opvolgend verzet daarop. De dreiging van tirannie – ook in onze realiteit – wordt wellicht het meest duidelijk in een speech die senator Mon Mothma geeft naar aanleiding van wat in het Star Wars universum bekend staat als de Ghorman Massacre: ‘Fellow Senators, friends, colleagues, allies, adversaries. I stand before you this morning with a heavy heart.... This chamber is a cauldron of opinions and we’ve certainly all had our patience and tempers tested in the pursuit of our ideals... I believe we are in crisis. The distance between what is said and what is known to be true has become an abyss. Of all the things at risk, the loss of an objective reality is perhaps the most dangerous. The death of truth is the ultimate victory of evil. When truth leaves us, when we let it slip away, when it is ripped from our hands, we become vulnerable to the appetite of whatever monster screams the loudest. This Chamber’s hold on the truth was finally lost on the Ghorman Plaza. What took place yesterday... what happened yesterday on Ghorman was unprovoked genocide. Yes! Genocide! And that truth has been exiled from this Chamber. And the monster that screams the loudest? The monster we’ve helped create? The monster who will come for us all soon enough, is Emperor Palpatine!’ *Star Wars: Andor*, seizoen 2, aflevering 9, *Welcome to the Rebellion*, (Gilroy/Metz, ©Disney/Lucasfilm, 2025).

¹⁵ Geert Corstens gebruikt in zijn boek de beeldspraak van recht als de basaltblokken die de dijk tegen afbrokkelen moet beschermen. Zie G. Corstens, *Onze Rechtsstaat, Strijdbaar en weerbaarder*, Prometheus, Amsterdam, 2023, p.18. Het is dan op zijn minst omineus dat de omslagafbeelding van zijn boek een hoge golf betreft die makkelijk over een dijk van basaltblokken slaat.

¹⁶ J. Sillen, *Law for whom? Staatsrecht en staatsrechtbeoefening van en voor een andere generatie*, Boom juridisch, Den Haag, 2023, p. 17.

¹⁷ C. Lindo, *Een korte Grondwet graag! Interview met prof. mr. C.A.J.M. Kortmann*, in: *Nederlands furistenblad*, 2009, 2239. Het is ook vermeldenswaardig hier dat ook Mertens in zijn blog over Radbruch de situatie waar recht volledig ondergeschikt gemaakt wordt aan uitoefening van brute politieke macht als ‘theoretisch oninteressant’ bestempelt. T. Mertens, *Klassiekers democratische rechtsstaat #10: Radbruch en de rechtsstaat*, 22 juli 2021, <https://www.nederlandrechtstaat.nl/10-radbruch-en-de-rechtsstaat/>, laatst gezien 19 september 2025.

¹⁸ Corstens wijdt in zijn boek dat zo’n 300 bladzijden telt, 11 regels aan juridisch onderwijs. Zie: G. Corstens, *Onze Rechtsstaat, Strijdbaar en weerbaarder*, Prometheus, Amsterdam, 2023, p. 233. Dat is volgens mij tekenend. Het feit dat de rechtsstaat (beter) beschermd moet worden is breed gedeeld, maar de link met en het belang van juridisch onderwijs in dezen blijft zwaar onderbelicht.